

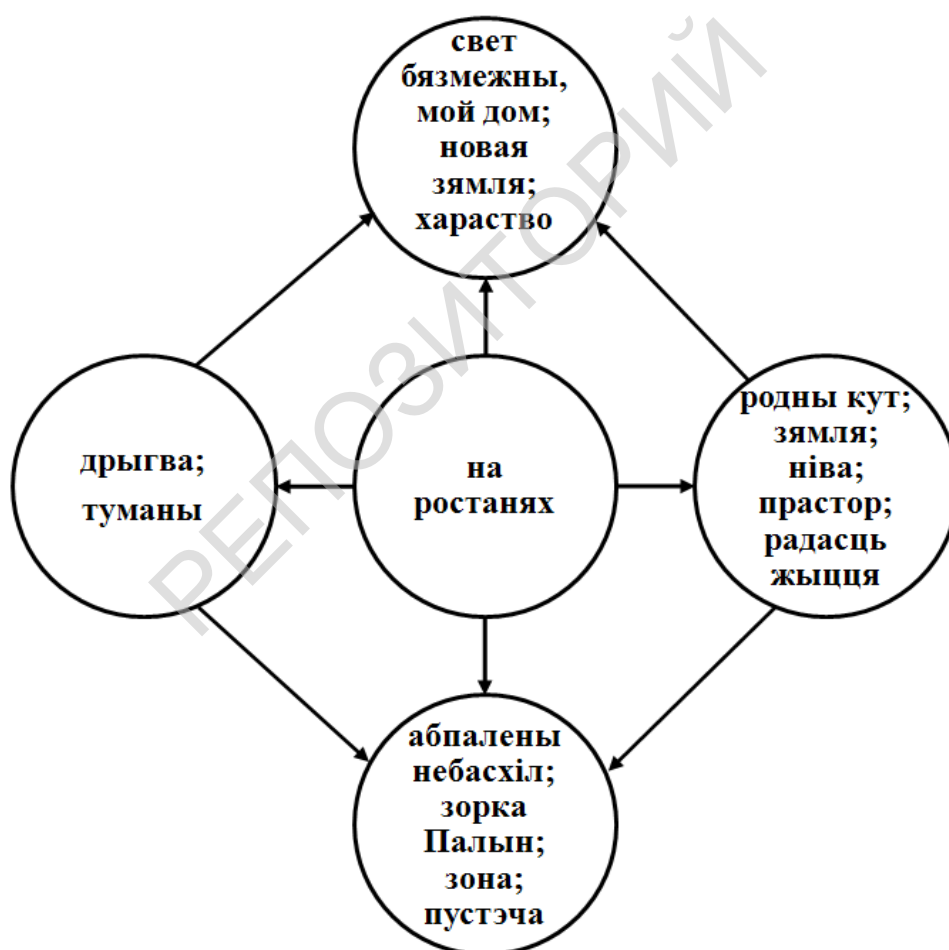
БЕЛАРУСКІ МАСТАЦКІ ПЕЙЗАЖ І НАЦЫЯНАЛЬНАЯ КАНЦЭПТАЛОГІЯ (да пастаноўкі праблемы)

Беларускі мастацкі пейзаж з'яўляецца праблемай, шырока адрэфлексаванай ў навуцы. Між тым, у інтэнсіўным полі жанру застаецца абсяг, амаль не распрацаваны даследчыкамі: мастацкая канцэпталогія, якая адлюстроўвае істотныя моманты нацыянальнай карціны свету. У нашым азначэнні *канцэпт – шматузроўневая, каштоўнасна акрэсленая структура, якая выконвае прапазіцыянальную функцыю ў аперацыянальнай дзейнасці і канцэнтруе дэнататны змест сацыяльнай, мастацкай, культурнай рэчаіснасці*. Культуралагічны сінтэз ўздымае сэнсоўныя значэнні сістэмы мастацкіх канцэптаў на ўзровень тэарэтычнай канцэпталогіі. Праблема выкарыстання набыткаў нацыянальнай філасофіі, сацыялогіі і канцэпталогіі сёння з'яўляецца актуальным пытаннем ў агульным комплексе глабалісцкай праблематыкі [6-7]. Праблемам, звязаным з нацыянальнай спецыфікай філасофіі, была прысвечана Міжнародная навуковая канферэнцыя “Нацыянальная філасофія ў кантэксце сучасных глабальных працэсаў” (Мінск, 16-17 снеж. 2010 г.). А. Бяганская слухна адзначыла ў артыкуле “Шлях да сутнасці нацыянальнай філасофіі”, што “філасофская думка на Беларусі <...> не аформілася ў школы ў класічным разуменні. Часта, яна адлюстроўвалася ў творах літаратуры і мастацтва, а таксама грамадска-палітычнай думцы” [2, с. 1]. У нашым даследаванні прапануецца мадэль сістэмы мастацкіх канцэптаў, увасобленых у творах беларускага выяўленчага і літаратурнага мастацтваў.

Пошук канцэптаў адкрывае шлях да цэласнай карціны культурнай прасторы эпохі. Адкрыццё канцэптаў у структуры мастацкіх твораў – аснова інтэграванай культуралагічнай дзейнасці – заключаецца ў пошуку ў тэксце

прапазіцыянальных функцый рознай ступені агульнасці. Гэта адбываецца падчас парадыгмальнага аналізу, калі асобныя адзінкі значэнняў групуюцца ў класы пры дапамозе агульнага імя. Дадзеная задача найбольшая важная ў інтэграванай аперацыянальнай дзейнасці, бо “ў класіфікацыях пастаянных, у падвядзенні індывідаў пад агульныя разрады якраз і выяўляецца ў канчатковым выніку карціна глыбіннай будовы свету... Тэкст, які разглядаецца такім чынам, – гэта ўжо дыскурс” [5, с. 8].

“Карціна глыбіннай будовы свету” ў нацыянальным асвятленні выразна вырысоўваецца пры структураванні мастацках канцэптаў, увасобленых у беларускім мастацкім пейзажы, у сістэму (рысунак).

Рысунак - Мадэль сістэмы мастацкіх канцэптаў

Структура дадзенай мадэлі мае выгляд перакрывавання дзвюх прамых – вертыкалі і гарызанталі, тым самым узыходзячы да старажытных сімвалаў крыжа і Сусветнага дрэва. Апазіцыі вертыкальнай восі адпавядае анталагічны характар, гарызантальнай – экзістэнцыяльны. Пунктам перасячэння і сэнсавым

цэнтрам азначаных прамых выступае мастацкі канцэпт “на ростанях”. Вербалізаваны ў аднайменным творы Я. Коласа, гэты канцэпт адлюстроўвае выключную важнасць моманту выбару ў жыццядзейнасці індывідуальнага і супольнага суб’екта. Дэнататны змест канцэпта канцэнтруе духоўную напружанасць чалавечага існавання, фарміруе адказнасць асобы за ўласны, агульначалавечы, планетарны лёс. Канцэпт “на ростанях” з’яўляецца парадыгмальным і ў больш шырокім азначэнні адлюстроўвае пафас станаўлення – індывідуальнага, грамадскага і нацыянальнага. Мудры выбар – гэта самы складаны, жыццёва неабходны працэс, які патрабуе высокай канцэнтрацыі інтэлектуальнай і творчай энергіі. Сэнсавае значэнне канцэпту ў асноўным скіравана супраць дагматызму, духоўнай абмежаванасці.

Гарызантальная вось мадэлі адлюстроўвае працэс жыццёвага станаўлення суб’екта – індывідуальнага і супольнага, шлях ад няпэўнасці да пэўнасці, самасцвярджэння. Для больш дакладнага прачытання дэнататнага зместу апазіцыянальных канцэптаў экзістэнцыяльнай восі мадэлі неабходна звярнуцца да іх семантыкі. Дрыгва, балота са старажытных часоў выступалі ў фальклорнай культуры пераходнымі зонамі паміж “гэтым” і “тым” светам. Такім чынам, семантычнае насычэнне мастацкага канцэпта “дрыгва” мае адценне няпэўнасці, неакрэсленасці і пераходнасці. У творы Я. Коласа “Дрыгва” (1933) гэты канцэпт адлюстроўвае пафас станаўлення – шлях ад “дрыгвы” і “балот” да “лугоў” і “ніў”. Канцэпт “ніва” ў беларускай адраджэнскай культуры пачатку ХХ ст. выступаў сімвалам незалежнай дзяржаўнасці (напрыклад, семантыка назвы газеты “Наша ніва”). У кантэксце аповесці “ніва” аналагічна выступае вобразам свабоднай ад уціску з боку інтэрвентаў беларускай дзяржавы. Гэта прачытанне семантыкі канцэптаў на нацыянальным узроўні. На ўзроўні жыццядзейнасці індывідуальнага суб’екта апазіцыяй да канцэпту “дрыгва” можа стаць мастацкі канцэпт “стаць чалавекам”. Паказальным у гэтых адносінах з’яўляецца духоўны рост аднаго з герояў аповесці – Саўкі Мільгуна. “Няцвёрды чалавек” – азначэнне, якое дае яму Цімох Будзік пасля здрады Саўкі. “Няцвёрды чалавек” – сэнсавы

адпаведнік “дрыгве”, “няцвёрдай” зямлі. Паступова Саўка разумее ўласнае злачынства і ўсімі сіламі спрабуе выправіць сітуацыю, “каб <...> не апусціцца з галавою ў цёмнае прадонне багны” [4, с. 173]. “Можа і сапраўды чалавекам стане”, - падводзіць вынік Цімох, пакідаючы пэўную неакрэсленасць у сваёй ацэнцы.

Блізкі па сваім інтэнсіўным змесце да канцэпту “дрыгва” мастацкі канцэпт “туманы”. Туман – атмасферная з’ява, уласцівая беларускаму прыроднаму ландшафту, абумоўленая вялікай колькасцю рэк, азёраў, балот. У метафарычным прачытанні туман выступае як немагчымасць убачыць рэчы выразна, у іх сапраўдным асвятленні. “Туман” – вобраз свету ў яго непасветленасці, няпэўнасці. З аднаго боку, карыстаючыся словамі У. Высоцкага, “сколькі чудес за туманами кроется”, з другога – “не потеряй веру в тумане, / Да и себя не потеряй”. Інтэнсіўны змест канцэпта вымагае пераадолення няпэўнасці. У выразным нацыянальным асвятленні гэта зроблена ў палатне М. Селяшчука “Канец сезона туманоў” (1985). Вобраз Жанчыны, якая выходзіць у свет з непасветленай туманнай далечы, выступае ў творы як ідэал характа, які з’яўляецца для мастака сродкам пераадолення хаосу, бездухоўнасці і ілжывасці свайго часу, маральным і эстэтычным імператывам, нормай паўнаважнага існавання. Карціна “Канец сезона туманоў” сімвалізуе выхад з бяздоння непасветленасці ў “свет бязмежны”, які “ззяе пераліўным блескам”. У такім мастацкім вырашэнні выразна бачацца праявы нацыянальнага духу, яго моцы і жыццяздольнасці.

Другі полюс экзістэнцыяльнай прамой прадстаўлены канцэптамі са станоўчай канатацыяй. Яны з’яўляюцца апазіцыянальнымі да канцэптаў “дрыгва” і “туманы” і адлюстроўваюць свет пэўны, роднасны і блізкі чалавеку. Такі вобраз свету фарміраваўся ў фальклорных ўяўленнях беларусаў з часоў старажытнасці. “Укаранёнасць” селяніна ў зямлю стварала адчуванне арганічнага адзінства прыроды і чалавека. Мастацкі канцэпт “родны кут”, вербалізаваны ў творчасці Я. Коласа, фіксуе гэтую асаблівасць нацыянальнай ментальнасці. Прырода выступае як у многім духоўна тоеснае, роднаснае

чалавеку асяроддзе, поўнае разнастайных праяў жыццёвай творчай сілы. Асновай чалавечага жыцця, сферай рэалізацыі творчай энергіі з даўніх часоў была і застаецца “зямля” – канцэпт, змест якога мае выключнае значэнне для фарміравання нацыянальнай канцэпталогіі. У пейзажы Ф. Рушчыца “Зямля” (1898) выява аратага ўспрымаецца як увасабленне творчай сілы чалавека, ралля і неба – як сінтэтычны вобраз прыроды. Уся карціна напоўнена адчуваннем моцнага руху: ускінутая рука селяніна (быццам жэст дэміурга), аблокі, што імчацца нібыта ў вечнасць, дуга раллі, якая нагадвае кола – сімвал цыклічнасці сусветных працэсаў. Праца чалавека на зямлі ў кантэксце твора ўспрымаецца як метафара творчай дзейнасці ўвогуле, як натуральная форма чалавечага існавання, спосаб арганічнай злучанасці жыццёвых цыклаў людзей з прыроднымі рытмамі.

Мастацкім канцэптам, у якім выразна зафіксаваліся нацыянальныя ўяўленні аб дасканалым быцці, выступае “прастор”. Шырыня, разлегласць, прастор – гэта ўмовы, у якіх фарміруецца свабодная асоба, адбываецца станаўленне яе чалавечай годнасці: “Тысячамі дарог і ў розных кірунках збягае вясною снеговая вада... Тысячамі дарог і ў розных кірунках ідуць і людзі, шукаючы сабе прастору, волі і ўсяго таго, што называюць яны сваёю радасцю і шчасцем”, - пісаў Я. Колас у аповесці “Дрыгва” [3, с. 352]. “Прастор”, “воля”, “радасць” і “шчасце” адлюстроўваюць коласаўскія, і, разам з тым, нацыянальныя ўяўленні аб паўнаважным чалавечым існаванні. Адчуванне прыроднага прастору натуральным чынам адпавядае прастору ў думках, у дзеяннях, у свабодзе выбару, рэгламентаваных нормаў народнай маральнасці. У эпоху таталітарызму, сусветных войнаў Я. Колас супрацьпаставіў экзістэнцыяльнай бязвыхаднасці, маральнаму нігілізму “радасць жыцця”. Гэты матыў яго творчасці ўзыходзіць да глыбінь нацыянальнага духу, моц якога караніцца ў глебе фальклорнага светапогляду. Для коласаўскай эстэтыкі канцэпт “радасць жыцця” з’яўляецца адным са сродкаў сцвярджэння гармоніі быцця, істотным момантам фарміравання ў асобы аптымістычнага светапогляду: “І радасць жыцця была разліта ў прыродзе. Пульс гэтай

жыццярэдаснасці біўся кожны момант у кожным куточку гэтых вясёлых прастораў” [4, с. 199]. Канцэпт “радасць жыцця” ўспрымаецца як эталон, маральны імператыў, крыніца якога – і ў “кожным куточку” прастораў, і ў душы чалавека.

На палюсах анталагічнай восі мадэлі размяшчаюцца канцэпты з узбуджэннымі адзінкамі значэнняў. Ніжні полюс выступае “знакам бяды”, дэнататны змест якога раскрываецца тлумачэннем сэнсаў канцэптаў “абпалены небасхіл”, “зорка Палын”, “зона”, “пустэча”. Яны адлюстроўваюць катастрофічны стан свету, які знайшоў увасабленне ў антыжанравай форме мастацкага пейзажу. Названыя канцэпты – знакі-папярэджанні, напамін людзям пра крохкасць міру, жыцця на планеце, духоўнага ў чалавеку. Змест біблейскага сімвала “зоркі Палын” раскрываецца ў “чорнай былі” найноўшай беларускай гісторыі. У палатне Г.Х. Вашчанкі “Зорка Палын” (1996) карціна звычайнай прыроды ператвараецца ў апакаліптычнае відовішча, у якім у пякельным вогнішчы гіне ўсё жывое. Зямля з роднай і блізкай становіцца “зонай” адчужанасці. Карціна майстра “Зона стронцыю” (1993) напоўнена гэтым адчуваннем. Асірацелы пасля Чарнобыльскай катастрофы яблыневы сад з даспелымі пладамі ўспрымаецца як вобраз пакінутага раю, з якога чалавек быў выгнаны з-за ўласнай грахоўнасці. Карціна фарміруе вобраз нашай сучаснасці, калі чалавек “...зямлю, дзе пустэчай / Стала шчодрая ніва, / Ад самога сябе / Ачышчае імкліва” [1, с. 52]. Сэнсавае поле апазіцыянальных канцэптаў “зямля” - “зона”, “ніва” – “пустэча”, сфарміраваных мастацкай прасторай беларускага пейзажу, закранае, такім чынам, вострую сацыяльную, экалагічную, аксіялагічную праблематыку.

Верхні полюс анталагічнай восі мадэлі адлюстроўвае нацыянальныя ўяўленні беларусаў пра дасканаласць быццё. Канцэпт “свет бязмежны, мой дом”, вербалізаваны Я. Коласам у вершы “Мой дом” (1939), па сутнасці заключае ў сабе і ўзмацняе сэнсавыя ёмістасці азначаных вышэй канцэптаў “родны кут”, “зямля”, “ніва”, “прастор”. Прырода паўстае ва ўяўленні беларуса як духоўна блізкае асяроддзе, бязмежнае і бясконцае ў сваёй разнастайнасці адпаведна

невывярпнаму багаццю чалавечай душы. Праз такую тоеснасць дасягаецца цэласнасць светапогляду, неабходная для паўнаватаснай жыццядзейнасці асобы і соцыуму, фарміруецца гаспадарлівае стаўленне да прыродных рэсурсаў. Свет, у якім пабудаваны гарманічныя адносіны чалавека і прыроды, ператвараецца ў “новую зямлю” – вобраз зямнога раю. Гэты канцэпт адлюстроўвае ўяўленні беларусаў пра “лепшую долю”, пра магчымасць “людзмі звацца”. Адметнай асаблівасцю з’яўляецца тое, што “новую зямлю”, “зямны рай” беларуская ментальнасць, сфарміраваная на глебе фальклорнага монафізіцтва, бачыць не ў трансэндэнтальным свеце, а ў свеце блізкім, родным. Менавіта зямны свет з’яўляецца ўвасабленнем “хараства”. Хараство як сінтэтычная катэгорыя аб’ядноўвае ў сабе функцыі маральнага і эстэтычнага ідэалаў. У творах беларускага мастацкага пейзажу хараство адлюстраванага прыроднага свету натуральна ўзаемадзейнічае з хараством, годнасцю, чуласцю чалавечай душы. Свет прыродны і свет чалавечы аб’яднаны адчуваннем асобай адзінства ўсяго існуючага ў Сусвеце, наяўнасці ў кожным яго элеменце “зерня хараства”.

Такім чынам, зроблены ў артыкуле парадыгмальны аналіз тэксту беларускага мастацкага пейзажу дазваляе выявіць у дэнататным змесце канцэптаў прапазіцыянальных функцыі нацыянальнага маштабу, што адкрывае шлях да пабудовы нацыянальнай канцэпталогіі, якая б адлюстроўвала беларускую карціну свету.

ЛІТАРАТУРА

1. Барадулін, Р. Быць! = TO BE! / Рыгор Барадулін. – Мінск : Рым.-катал. Парафія св. Сымона і св. Алены, 2006. – 66 с.
2. Беганская, Е. Дорога к сущности национальной философии / Е. Беганская // Веды. – 2010. – 27 снеж. – С. 1-2.
3. Колас, Я. Дрыгва / Я. Колас // Збор твораў. У 20 т. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – Т. 12: Аповесці. – С. 229-444.

4. Колас, Я. На ростанях / Я. Колас // Збор твораў. У 20 т. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – Т. 13: Трылогія “На росстанях”. – Кн. 1-2.- 457 с.

5. Степанов, Ю.С. В мире семиотики / Ю.С. Степанов // Семиотика: Антология / сост. Ю.С. Степанов. – 2-е, изд., испр. и доп. – М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – С. 5-42.

6. Титаренко, Л.Г. Социология в процессе динамичных перемен (к 17-му мировому конгрессу Международной социологической ассоциации) / Л.Г. Титаренко // Социология. – 2010. - № 2. – С. 3-11.

7. Штомпка, П. Одна социология или много? / П. Штомпка // Социология. – 2010. - № 2. – С. 11-19.

SUMMARY

The article reveals the artistic concepts embodied in the works of the Belarusian literary and picturesque scenery. The conclusion from the analysis using a semiotic approach proposes a system of artistic conceptology, which reflects the essential points of the national picture of the world. The selected line of research opens the way to solve the urgent problem - the formation of the Belarusian national conceptology.